

ג'ון לוק

מסה על שכל האדם

ספריית לויתן:

מייקל אוקשוט – הרציונליזם בפוליטיקה
הנס בלומנברג – אַנייה טרופה וצופה
צ'ורה בקריה – על פשעים ועל עונשים
אדמנד ברק – מחשבות על המהפכה בצרפת
פרידריך האייק – הדרך לשעבוד
פרידריך האייק – חוקת החירות
גיאורג וילהלם פרידריך הגל – פילוסופיה של המשפט
תומס הובס – לויתן
מקס הורקהיימר – ליקוי מאורות התבונה
המילטון, מדיסון וג'יי – הפדרליסט
מרי וולסטונקרפט – הגנה על זכויות האישה
ג'מבטיסטה ויקו – המדע החדש
אלקסיס דה-טוקוויל – הדמוקרטיה באמריקה
דייוויד יום – מסכת על טבע האדם
כסנופון – דיאלוגים סוקרטיים
ק'ס לואיס – ביטול האדם
ג'ון סטיוארט מיל – על החירות
ג'ון מילטון – אריאופגיטיקה
ניקולו מקיאוולי – דיונים
ניקולו מקיאוולי – הנסיך (עם הוצאת דביר)
אלסדייר מקינטאיר – מַעֲבָר למידה הטובה
אייריס מרדוק – ריבונות הטוב
ריינהולד ניבור – בני האור ובני החושך
קרל פופר – דלות ההיסטוריציזם
קרל פופר – החברה הפתוחה ואויביה
תומס פיין – שכל ישר
רוברט פילמר – פטריארכה
גוטלוב פרגה – כתב מושגים
מילטון פרידמן – קפיטליזם וחירות
גילברט קית' צ'סטרטון – אדם בלתי מעשי
רוברט קאבר – נומוס ונראטיב
ליאו שטראוס – הזכות הטבעית וההיסטוריה

ספריית לויתן – ספרי מופת בפילוסופיה

ג'ון לוק
מסה על שכל האדם

ערך וכתב מבוא והערות דוד הד

תרגם עפר קובר

הוצאת המרכז האקדמי שלם

ירושלים התש"ף

John Locke

AN ESSAY CONCERNING HUMAN
UNDERSTANDING

עורך סדרה: אסף שגיב
עורכת לשון: רונית בן-דוד
הפקה: מרינה פיליפודי
סדר ועימוד: חוה זלצמן

© 2020

כל הזכויות של המהדורה העברית שמורות למרכז האקדמי שלם,
רחוב העסקן 3, ירושלים

עיצוב עטיפה: אריקה הלבני

Cover Picture: Charles Amédée Philippe Van Loo,
"The Camera Obscura" (1764), National Gallery of Art,
Washington, DC

הפצה:

הוצאת המרכז האקדמי שלם
רחוב העסקן 3, ירושלים
טל' 560-5555 (02) פקס 560-5578 (02)
e-mail: shalemorder@shalem.ac.il
www.shalempress.co.il

מסת"ב 978-965-7052-86-0 ISBN

דאנאקוד 496-1093

Printed in Israel

תוכן העניינים

ט	מבוא מאת דוד הד
5	הקדשה
9	האיגרת לקורא

ספר ראשון • על המושגים המולדים

19	הקדמה	פרק א
23	אין ברוח עקרונות מולדים	פרק ב
40	אין עקרונות מעשיים מולדים	פרק ג
	מחשבות אחרות על עקרונות מולדים, הן עיוניים	פרק ד
60	הן מעשיים	

ספר שני • על האידיאות

79	על אידיאות בכלל ועל מקורן	פרק א
92	על אידיאות פשוטות	פרק ב
94	על אידיאות של חוש אחד	פרק ג
95	על המוצקות	פרק ד
99	על האידיאות הפשוטות של חושים שונים	פרק ה
100	על האידיאות הפשוטות של העיון הפנימי	פרק ו
100	על אידיאות פשוטות של החישה ושל העיון הפנימי	פרק ז
104	כמה מחשבות נוספות על האידיאות הפשוטות שלנו	פרק ח

114	על התפיסה	פרק ט
120	על השימור	פרק י
126	על כושר ההבחנה, ופעולות אחרות של הרוח	פרק יא
133	על אידיאות מורכבות	פרק יב
	על אופנים פשוטים; ותחילה על אופני	פרק יג
136	המרחב הפשוטים	
151	על המְשך, ועל אופניו הפשוטים	פרק יד
166	על מְשך והשתרעות, הנידונים כאן יחד	פרק טו
174	על המספר	פרק טז
178	על האינסוף	פרק יז
192	על אופנים פשוטים אחרים	פרק יח
194	על אופני החשיבה	פרק יט
197	על אופנים של הנאה וכאב	פרק כ
201	על הכוח	פרק כא
248	על אופנים מעורבים	פרק כב
255	על האידיאות המורכבות של עצמים שיש לנו	פרק כג
276	על אידיאות קיבוציות של עצמים	פרק כד
278	על היחס	פרק כה
283	על סיבה ותוצאה, ועל יחסים אחרים	פרק כו
286	על זהות ושונות	פרק כז
306	על יחסים אחרים	פרק כח
319	על אידיאות ברורות ועמומות, מובחנות ומבולבלות	פרק כט
329	על אידיאות ממשיות ודמיוניות	פרק ל
331	על אידיאות הולמות ובלתי הולמות	פרק לא
341	על אידיאות אמיתיות ושקריות	פרק לב
351	על התקשרות האידיאות	פרק לג

ספר שלישי • על המילים

359	על מילים או על שפה בכלל	פרק א
361	על הוראתן של מילים	פרק ב
365	על מונחים כלליים	פרק ג
377	על שמותיהן של אידיאות פשוטות	פרק ד
385	על שמות של אופנים מעורבים ויחסים	פרק ה
394	על שמותיהם של עצמים	פרק ו
424	על מיליות	פרק ז
426	על מונחים מופשטים וקונקרטיים	פרק ח
428	על פגמיהן של מילים	פרק ט
442	על שימוש לרעה במילים	פרק י
459	על התרופות לפגמים ולשימושים לרעה שפורטו לעיל	פרק יא

ספר רביעי • על הידיעה והדעה

475	על הידיעה בכלל	פרק א
480	על דרגותיה של ידיעתנו	פרק ב
488	על היקף הידיעה האנושית	פרק ג
509	על ממשיותה של ידיעתנו	פרק ד
519	על האמת בכלל	פרק ה
524	על טענות כוללות, על אמיתותן ועל ודאותן	פרק ו
535	על מקסימות	פרק ז
552	על טענות ריקות	פרק ח
561	על ידיעתנו על קיום	פרק ט
562	על ידיעתנו על קיומו של אל	פרק י
573	על ידיעתנו על קיומם של דברים אחרים	פרק יא
581	על שיפור ידיעתנו	פרק יב

591	כמה מחשבות נוספות בנוגע לידיעתנו	פרק יג
593	על השיפוט	פרק יד
595	על ההסתברות	פרק טו
599	על דרגות ההסכמה	פרק טז
609	על התבונה	פרק יז
629	על האמונה ועל התבונה, ועל מחוזותיהן המובחנים	פרק יח
637	על ההשתלהבות	פרק יט
646	על הסכמה מוטעית, או שגיאה	פרק כ
658	על חלוקת המדעים	פרק כא
661	תוכן העניינים המפורט	
689	מפתח אישים	

מסה על שכל האדם

כְּאֲשֶׁר אֵינְךָ יוֹדֵעַ מַה דְּרָרְךָ הָרוּחַ, כְּעֶצְמִים בְּכַטָּן הַמְּלֵאָה — כִּכָּה לֹא תִדַע
אֶת מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים, אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֶת הַכֹּל.

— קהלת י:א

נאה יותר להודות במה שאינך יודע מאשר לפלוט הבלים ולהסב לעצמך
מיאוס.

— קיקרו, על טבע האלים, ספר ראשון

הקדשה

לכבוד רום מעלתו תומס, הרוזן מפמברוק ומונטגומרי,¹ ברון הרברט
מקרדיף, לורד רוס מקנדל, פֶּר, פיציו, מרמיון, סיינט קווינטין
ושרלנד; נשיא המועצה המכובדת ביותר של הוד מלכותו, והמושל
של מחוזות וילטס ודרום ויילס

אדוני,

מאמר זה, אשר צמח תחת עיניך, ויוצא לעולם במצוותך, מגיע אליך
עכשיו, במיזן זכות טבעית, כדי לקבל את החסות שהבטחת להעניק לו
לפני שנים אחדות. איני חושב ששם כלשהו, מפורסם ככל שיהיה, המופיע
בתחילתו של ספר, יוכל לחפות על הפגמים שיימצאו בו. על דברים
שנדפסו לקום וליפול לפי ערכם שלהם, או לפי טעמו של הקורא. אבל אין
דבר הרצוי לאמת יותר מן הזכות להישמע בהגינות ובלא דעות קדומות,
וזאת אין איש שסביר שיעניק לי יותר ממך, אדוני, שהרי לך ניתנה הזכות
להכירה כל כך מקרוב עד פינותיה הנסתרות יותר. ידוע, אדוני, שאת
עיוניך שלך בידיעת הדברים המופשטת והכללית ביותר קידמת כל כך
מעבר להשגה הרגילה, או מעבר לשיטות המקובלות, שהאישור וההסכמה
שהענקת לתכניו של מאמר זה לפחות יגנו עליו מפני חריצת משפט בלא
קריאה, ויביאו לכך שיישקלו מעט חלקיו, שאחרת אולי לא היו חושבים
שראוי לתת עליהם את הדעת, שכן הם חורגים במידת מה מן הדרך
הרגילה. לייחס לאדם חדשנות – זוהי האשמה איומה בקרב אלה השופטים
את ראשיהם של אנשים כפי שהם שופטים את הפאות הנכריות שעליהם,
כלומר לפי האפנה, ואינם יכולים לקבל בתור נכון דבר מלבד התורות
המקובלות. כמעט מעולם לא זכתה עדיין אמת חדשה ברוב קולות בפעם
הראשונה שהופיעה: תמיד חושדים בדעות חדשות, ובדרך כלל מתנגדים
להן, ולא משום טעם מלבד היותן עדיין בלתי רווחות. אבל אמת, כמו

¹ תומס הרברט (1656–1733) נשא בתפקידים פוליטיים מרכזיים בממשל האנגלי והיה ידוע
בתור פטרון של האמנויות. הוא עמד בקשר עם לוק לפחות מ־1679 ונודע בכישוריו המתמטיים.

זהב שזה מקרוב הוצא מן המכרה, אינה פחות אמת בשל כך; את ערכה חייבים לקבוע ניסוי ובדיקה, ולא אפנה מיושנת כלשהי; וגם אם עדיין לא ניתן לה אישור הציבור, יכולה היא להיות עתיקה ממש כמו הטבע, וודאי שאינה נכונה פחות ממנו עצמו. הרי אתה, אדוני, תוכל להביא דוגמאות כה מובהקות ומשכנעות לכך כל אימת שתרצה לחלוק עם הציבור כמה מן האמיתות הגדולות והמקיפות שגילית, שעד כה לא נודעו אלא למעטים שהואלת שלא להסתירן מהם לגמרי. טעם זה לבדו היה מספיק, גם אם לא היה אחר, כדי שאקדיש לך מסה זו; והיות שיש בה מעט התאמה לכמה חלקים בשיטת המדעים האצילית והעצומה שאתה, אדוני, התווית בצורה כה חדשה, מדוקדקת ומאירת עיניים, תהיה זו בעיניי די והותר תהילה אם רק תרשה לי להתרברב שפה ושם נקרו לי כמה מחשבות שאינן שונות לגמרי משלך. אם כבודו ימצא לנכון לעודד את הופעתה של מסה זו בעולם, אני מקווה שבזמן מן הזמנים היא תוכל להיות סיבה שתוביל אותך הלאה; והרשה לי לומר שאתה נותן כאן לעולם טעימה מדבר מה אשר יהיה באמת ראוי לציפיייתם אם יוכלו לשאתה בסבלנות. בזה ניכר, אדוני, איזו מין מתנה אני מעניק כאן לכבודו: כמו המתנה שמעניק העני לשכנו העשיר והחשוב, אשר מקבל ברוח טובה את סל הפרחים או הפירות, אף על פי שיש בידו שפע גדול ומושלם הרבה יותר שגידל בעצמו. דברים של מה בכך מקבלים ערך כאשר הם ניתנים כמנחות של כבוד, הערכה והכרת תודה. ואתה, אדוני, הענקת לי סיבות כה כבירות ומיוחדות, מן הדרגה הגבוהה ביותר, לחוש כך כלפיך. אילו היו יכולים רחשי הלב האלה להוסיף לדבר שהם נלווים לו ערך שיהלום את גודלם, יכולתי להתפאר בכטחה שאני מעניק לך כאן את המתנה היקרה ביותר שקיבלת מעולם. אני בטוח שיש לי החובה הגדולה ביותר לבקש כל הזדמנות לבטא את הכרת תודתי על שרשרת ארוכה של טובות שקיבלתי מידיך, אדוני – טובות שהן אמנם גדולות וחשובות בפני עצמן, אבל נעשות גדולות הרבה יותר בשל הנכונות, הדאגה, טוב הלב ונסיבות אחרות שמעולם לא חדלו ללוותן ובעטיין אני אסיר תודה. לכל אלה תוכל, אם תרצה, להוסיף דבר שיקנה אפילו עוד משקל וטעם: את הבטחתך להמשיך להחזיק בהערכה כלשהי כלפיי, ולהקצות לי מקום במחשבותיך הטובות, וכמעט אמרתי ידידות. זאת, אדוני, מוכיחים שוב ושוב דבריך ומעשיך בכל הזדמנות, אפילו לאחרים בהעדרי, כך שלא תהיה זו יהירות מצדי להזכיר את מה שיודעים הכל; ויהיה זה העדר נימוסים טובים מצדי שלא להודות בדברים

שכה רבים עדים להם, ואומרים לי כל יום שאני חב לך תודה עליהם. הייתי רוצה שאנשים אלו יעזרו לי להביע את תודתי באותה הקלות שבה הם משכנעים אותי בדבר החוב הכבד והגדל שלי כלפידך. בזאת אני בטוח, הייתי חסר שכל לו הייתי כותב על השכל מבלי להיות מודע עד מאוד לחובי זה ואלמלא הייתה נופלת בידי הזדמנות זו להעיד בפני עולם ומלואו איזו זכות אני רואה בהיותי, ועד כמה הנני,

אדוני הלורד,
משרתך העניו ביותר,
והנאמן ביותר,
ג'ון לוק

דורסט קורט, 24 במאי 1689

האיגרת לקורא

קורא,

אני מפקיד כאן בידיך את מה שהיה לי לבילוי בחלק משעותיי הפנויות והמעיקות. אם יזכה הספר לעניין אותך בכמה משעותיך, ואם העונג שתפיק מקריאתו יהיה רק מחצית העונג שהיה לי בכתיבתו, לא תחשוב שהוצאת את כספך לחינם יותר משאני חושב שמאמצי בכתיבתו היו לשווא. אל תטעה בדברים אלו כאילו היו דברי שבה על עבודתי; וגם אל תחשוב שמפני שנהניתי מכתבתו אני שבו בחיבתי לו עכשיו, משוו תמה. מי שצד את העפרוני ואת הדרור אינו נהנה פחות ממי שתר אחר ציד אצילי יותר, אף על פי שהוא תופס הרבה פחות. ומי שהיכרותו מועטה עם נושאו של מאמר זה, השכל, אינו יודע שזהו הכושר הנעלה ביותר של הנפש, ולכן השימוש בו מסב עונג גדול ומתמיד יותר מאשר השימוש בכל כושר אחר. חיפושיו אחר האמת הם מין מרדף ומצוד, שבהם עצם החיפוש מסב חלק גדול מן העונג. כל צעד שעושה הרוח בהתקדמותה לעבר הידיעה מגלה תגלית כלשהי, שאינה רק חדשה, אלא גם המוצלחת ביותר, לפחות לאותה שעה. שהרי השכל, כמו העין, בשפטו מושאים רק כפי שהוא עצמו רואה אותם, אינו יכול שלא למצוא סיפוק בתגליותיו, והוא פחות מצטער על הדברים שנעלמו ממנו, מפני שאלה אינם ידועים. וכך מי שהתרומם מעל לסל הנדבות, ואינו מסתפק במחיה עצלה משיירי דעות שקיבץ, ומפעיל את מחשבתו שלו כדי למצוא את האמת וללכת בעקבותיה, סיפוקו של הצייד לא יחסר לו (תהיינה אשר תהיינה תגליותיו); כל רגע של חיפושיו יקנה לו עונג כלשהו בתמורה למאמציו, ויהיה לו טעם לחשוב שזמנו לא בוזבז לשווא, גם כאשר לא יוכל להתרכב הרבה בשום הישג גדול. זהו שעשועם של אלה הנותנים דרור למחשבותיהם שלהם והולכים בעקבותיהן בכתב; ואתה, הקורא, אינך צריך להתקנא בהם, שכן הם מעניקים אף לך הזדמנות להתבדר כמותם, אם רק תפעיל את מחשבותיך שלך בעת הקריאה. אם מחשבות אלו הן אמנם שלך, אני מעמיד את עצמי למשפטן. אבל אם הן לקוחות מאחרים מתוך אמון, אין זה משנה מה הן: הן אינן באות מתוך האמת, אלא מתוך מחשבות עלובות יותר, ואין טעם

להיטרד בשאלה מה אומר או חושב מי שחושב ואומר רק כפי שמנחה אותו מישהו אחר. אם תשפוט בעצמך, אני יודע שתשפוט בכנות, ואז לא אפגע ולא איעלב, תהיה ביקורתך אשר תהיה. אמנם לבטח אין במאמר זה דבר שאיני משוכנע לגמרי באשר לאמיתותו, אבל אני מחשיב את עצמי, וכך גם אותך, בתור מישהו שעלול לשגות. ודע שספר זה צריך לקום או ליפול בעיניך, לא לפי שום דעה שלי לגביו, אלא לפי דעתך שלך. אם לא תמצא בו הרבה שיהיה לך חדש או מאיר עיניים, אל לך להאשים אותי בכך: הוא לא נועד לאלה שכבר קנו לעצמם שליטה בנושא זה והגיעו להיכרות יסודית ומדוקדקת עם שכלם שלהם, אלא נועד ללמד אותי, ולהסב סיפוק לכמה ידידים אשר העידו על עצמם שלא חשבו עליו די הצורך. אילו היה יאה להטרידך בהיסטוריה של מסה זו, היה עליי לספר לך שחמישה או שישה ידידים שנפגשו בחדרי, ודנו בנושא רחוק מאוד מזה, מצאו עצמם עד מהרה ניצבים בפני מבוי סתום בשל הקשיים שקמו מכל עבר. לאחר שבמשך זמן מה עמדנו נבוכים בלא להתקרב כלל לפתרון של הספקות שבלבלו אותנו, עלה בדעתי שהדרך שבה הלכנו לא הייתה נכונה, ושלפני שפנינו לחקירות שטבען כזה, היה עלינו לבחון תחילה את יכולותינו שלנו, ולראות באילו מושאים שכלנו כשיר או אינו כשיר לעסוק. הצעתי זאת לחבורה, והכל הסכימו מיד, ובעקבות זאת גם הוסכם שזו צריכה להיות חקירתנו הראשונה. דרך כמה מחשבות הפוזות ובלתי מעוכלות על נושא שמעולם לא חשבתי עליו לפני כן, שאותן העליתי על הכתב לקראת פגישתנו הבאה, נכנסנו לראשונה לדיון זה, אשר החל, כאמור, במקרה, ונמשך הודות להפצרותיהם של ידידיי. מסה זו לא נכתבה ברציפות אלא במנות, ולאחר הרבה הפסקות ארוכות של הזנחה שבה והתחדשה הכתיבה ככל שהרשו מצב רוחי או הנסיבות; ולבסוף, בעת ששהיתי בבדידות לצורך השגחה על בריאותי, דבר שהעניק לי פנאי, קיבלה המסה את המבנה שאתה רואה כעת.

דרך כתיבה בלתי רציפה זו ייתכן שגרמה שני פגמים מנוגדים (נוסף על אחרים): שאולי נאמר בה מעט מדיי, ואולי הרבה מדיי. אם תמצא שדבר מה חסר, ישמח אותי אם מה שכתבתי יגרום לך לרצות בכך שהייתי כותב יותר. אם נראה לך שכתבתי יותר מדיי, עליך להאשים בכך את הנושא, שכן כאשר התחלתי במלאכת הכתיבה, חשבתי שדף נייר אחד יוכל להכיל את כל מה שיהיה עליי לומר עליו, אבל ככל שהתקדמתי הלך וגדל מה שנגלה לעיניי: תגליות חדשות המשיכו להוביל אותי הלאה, וכך צמחו הדברים,

בלא שהרגשתי, לנפח הגדול שבו הם מופיעים עכשיו. לא אכחיש שאפשר היה לצמצם את הספר להיקף צר מזה, ואולי אפשר היה לכווץ כמה מחלקיו. הדרך שבה הוא נכתב – למקוטעין, ועם הרבה הפסקות שבהן הופרעה הכתיבה – היא דרך המועדת לגרום חזרות. אבל אם להודות באמת, כעת אני עצל מדיי, או עסוק מדיי, מכדי לקצר אותו.

לא נעלם מעיניי עד כמה איני משרת כאן את שמי הטוב, כאשר אני מניח לספר, ביודעין, לצאת מתחת ידי כאשר יש בו פגם העלול לדחות כל כך את הקוראים הנבונים ביותר, שתמיד הם הקפדניים ביותר. אבל אלה היודעים שהעצלות נוטה להסתפק בכל תירוץ יסלחו לי אם עצלותי גברה עליי היכן שאני סבור שיש לי תירוץ טוב מאוד. לא אטען אפוא להגנתי, שאותו הרעיון, היות שיש לו היבטים שונים, יכול להיות נוח, או הכרחי, כדי לבסס או להמחיש חלקים שונים של אותו הדיון, ושכך קרה ברבים מחלקיו של ספר זה. מכך אמנע, אבל אודה בכנות שלעתיים התעכבתי ארוכות על אותו הטיעון, וביטאתי אותו בדרכים שונות, בכוונה שונה לחלוטין. איני מתיימר לפרסם מסה זו כדי להקנות דעת לאנשים המעמיקים לחשוב ותפיסתם מהירה. אנשים שידיעותיהם כה מצוינות, הריני תלמידם, ולכן אני מזהיר אותם מראש שלא לצפות כאן לדבר מלבד מה שנטווה ממחשבותיי הצנועות ומתאים לאנשים במידתי. אלה אולי לא ידחו את מאמצי להציג לפני מחשבותיהם, בפשטות ובבירור, כמה אמיתות, שבשל הדעות הקדומות המקובלות, או בשל מופשטותם של הרעיונות עצמם, עלולות להיות קשות לתפיסה. היו מושאים שנחוץ היה להפוך ולהפוך בהם, וכאשר רעיון הוא חדש (ואני מודה שחלקם חדשים לי), או חורג מן הדרך הרגילה (כפי שאני חושד שהם ייראו לאחרים), ראייה פשוטה אחת שלו אין בה די כדי שיזכה להתקבל על כל שכל, או כדי שרושם ברור ותמידי שלו יקנה לו שם שביתה. אני מאמין שאין רבים שלא שמו לב, בתוכם פנימה או באחרים, שדבר אשר בדרך הצגה אחת היה מאוד בלתי ברור, דרך ביטוי אחרת הפכה אותו לברור ומובן לגמרי, אף על פי שמאוחר יותר מצאה הרוח רק שוני מועט בין הביטויים, ושאלה את עצמה מדוע היה האחד בלתי מובן יותר מן האחר. אבל לא כל דבר משפיע באותה הדרך על דמיונו של כל אדם. אנו שונים בשכלנו לא פחות מאשר בהפנו, ומי שסבור שאותה האמת הפסוּת תִּעָרַב באותה המידה לכל אחד יכול גם לצפות להשביע את רצונו של כל אחד באותו סוג של תבשיל: הבשר יכול להיות אותו הבשר, והוא יכול להיות מזין, אבל לא כל אחד

יוכל לסכול אותו עם אותו התיבול; ויש אנשים, אפילו בין בריאי הגוף, שצריך להכינו בדרך אחרת כדי שיעכלו אותו. האמת היא שאלה שיעצו לי להוציא לאור את הספר יעצו לי, מטעם זה, לפרסם אותו כפי שהנו; והיות ששוכנעתי להפיצו למרחקים, אני חפץ שכל מי שיטרח לקרוא אותו יוכל להבינו. כל כך איני נלהב להופיע בדפוס, שאלמלא החמיאו לי ואמרו שמסה זו יכולה להועיל לאחרים, כפי שאני סבור שהיא הועילה לי, הייתי שומר אותה רק לעיניהם של כמה ידידים שבזכותם החלה להיכתב. היות שהופיעתי בדפוס נועדה, אם כן, להועיל כל כמה שאני יכול, אני סבור שמן ההכרח שאעשה את כל מה שיש לי לומר קל ומובן ככל יכולתי לכל מיני קוראים, ואני מעדיף הרבה יותר שהנוטים לעיון ומהירי התפיסה יתלוננו שלפעמים אני מייגע מאשר שאדם שאינו רגיל בעיונים מופשטים, או מחזיק מראש ברעיונות שונים משלי, יטעה בכונתי או לא יבין אותה.

ייתכן שיבקרו אותי שיומרת לי ללמד את דורנו המשכיל היא מופת של יוהרה או של עזות מצח מצדי, שהרי לא נראה שאני מתכוון לפחות מכך כאשר אני מודה שאני מפרסם מסה זו בתקווה שתועיל לאחרים. אבל אם יורשה לי לדבר בחופשיות על מי שבצניעות מזויפת דנים לכף חובה את מה שהם עצמם כותבים ואומרים שאין לו ערך, דעתי היא שריח חזק יותר של יוהרה או של עזות מצח עולה מפרסום של ספר לכל תכלית אחרת; ומי שמצפה מאנשים לקרוא את דבריו לאחר שהוא מפרסם אותם בדפוס אך אינו מתכוון שימצאו בהם שום תועלת, לעצמם או לאחרים, מועל מעילה גדולה בכבוד שהוא חב לציבור. וגם אם לא ימצא במאמר זה שום דבר אחר ראוי להסכמה, כוונתי בכל זאת לא תחדל להיות כוון, וטוב כוונתי ראוי שיהיה פיצוי כלשהו על חוסר הערך של מתנתי. זה הדבר העיקרי אשר מגן עליי מן הפחד מפני הביקורת, שאיני מצפה שתפסח עליי יותר משהיא פוסחת על כותבים טובים ממני. בין עקרונותיהם, רעיונותיהם וטעמיהם של אנשים יש שוני כה רב, שקשה למצוא ספר שמהנה או מרגיז את כולם. אני יודע שדורנו אינו הדור הבלתי משכיל ביותר, ולכן אינו הקל ביותר לסיפוק. אם המזל לא יאיר לי פנים ולא אצליח להסב הנאה, אל לאיש לכעוס עליי. לכל קוראיי, למעט חצי תריסר, אני אומר בבירור שמאמר זה לא נועד להם מראש, ולכן אין הם חייבים לטרוח להימנות עם קוראיו. אבל אם רואה מישהו לנכון לכעוס ולבטא את כעסו, הוא יכול לעשות זאת בבטחה, שכן אני אמצא לי דרך טובה יותר להעביר את זמני מאשר בשיג ושיח מסוג כזה. תמיד אשאב סיפוק מכך שכיוונתי בכנות לעבר

האמת ולעבר התועלת, גם אם בדרך עלובה ביותר. קהילת המלומדים אינה חסרה כעת בנאים־אומנים, שתכניותיהם הכבירות לקידום המדעים תותרנה אחריהם מצבות־עד שתעוררנה את הערצת הדורות הבאים. אבל לא כל אחד צריך לקוות להיות בויל² או סידנהם³. ובדור שהקים מדענים דגולים כמו הויגנס⁴ ומר ניוטון שאין דומה לו, עם עוד אחרים מסוגם, הרי זה שאפתני די והותר להיות פועל פשוט אשר רק מנקה מעט את הקרקע ומפנה חלק מן הפסולת הנמצאת בדרך לידיעה. הידיעה ודאי הייתה מתקדמת בעולם עוד הרבה יותר אלמלא הכביד על פועלם של אישים מבריקים וחרוצים השימוש המלומד אך הנמהר במונחים גסים, מלאכותיים או בלתי מובנים שהוכנסו למדעים, והובאו שם לדרגת אומנות כזו, שהפילוסופיה, שאינה אלא הכרתם האמיתית של דברים, נחשבה לבלתי כשירה או בלתי מתאימה להופיע בחברה מכובדת ובשיחה תרבותית. צורות דיבור עמומות וחסרות משמעות, ושימוש לקוי בשפה, הסתוו מזמן כתעלומות מדעיות; ומילים קשות, או מילים בשימוש בלתי הולם, עם מעט משמעות או בלא משמעות כלל, זוכות מתוקף השימוש המקובל להיחשב בטעות להשכלה עמוקה ולפסגת ההגות, ולכן לא יהיה קל לשכנע לא את המשמיעים אותן ולא את השומעים אותן, שהן אינן אלא כסות לבורות, ומכשול בפני ידיעה אמיתית. אני משער שפריצה אל תוך מקלטן של היהירה ושל הבורות תהיה בגדר שירות לשכל האדם. אבל כה מעטים עשויים בכלל לחשוב שהם מוליכים שולל בשימוש במילים, או שהשימוש במילים מטעה אותם עצמם, או שבשפה של הכת שהם משתייכים אליה יש פגמים כלשהם שיש לבחון אותם או לתקנם, שאני מקווה שייסלח לי אם בספר השלישי התעכבתי ארוכות על נושא זה, וטרחתי להציגו בבהירות כזו, שלא מושרשותה של הבעיה ולא נפוצותה של האפנה, תוכלנה לשמש תירוצים לאלה שאינם נזהרים במשמעותן של המילים שבהן הם משתמשים, ואינם מוכנים לסבול חקירה ובירור של הדברים שאותם מסמנים ביטוייהם.

² רוברט בויל (Boyle, 1627–1691), כימאי. מגדולי המדענים האנגלים ומייסדי החברה המלכותית למדעים (1660). לוק, שהכירו היטב, הושפע במיוחד מתפיסתו החלקיקית של החומר המהווה אבן יסוד באונטולוגיה של לוק במסה על שכל האדם.

³ תומס סידנהם (Sydenham, 1624–1689), מחלוצי המדע הרפואי המודרני. לוק, שלמד בעצמו רפואה, עמד בקשרים מקצועיים הדוקים עמו.

⁴ כריסטיאן הויגנס (Huygens, 1629–1695). פיזיקאי ואסטרונום הולנדי. מונה בתור חבר בחברה המלכותית האנגלית למדעים ואחר כך, לאחר שעבר לפריז, באקדמיה הצרפתית למדעים.

מספרים לי שהיו מי שגיננו גרסה קצרה של מאמר זה, אשר ראתה אור בשנת 1688, בלא שקראו אותה, וזאת מפני שהוכחו בה האידיאות המולדות. הם הסיקו, בחפזה יתרה, שאם אין מניחים שיש אידיאות מולדות, לא יישאר הרבה ממושג הרוחות (spirits) או מן הראיות לקיומן. אם יש מי שכבר בתחילת המאמר חש נפגע בדרך דומה, אבקש ממנו שיקרא את כולו, ואני מקווה שאז ישתכנע שסילוק של יסודות כוזבים אינו פוגע באמת אלא מועיל לה. אין דבר המזיק לאמת או מסכן אותה יותר מאשר ערבובה עם דברי כזב, או בנייתה עליהם.

במהדורה השנייה הוספתי את הדברים שלהלן:

מוכר הספרים לא יסלח לי, אם לא אומר דבר על מהדורה שנייה זו, שלגביה הבטיח שדיוקה יתקן את הפגמים הרבים שנפלו בראשונה. הוא גם מבקש שייוודע שיש בה פרק שלם חדש העוסק בזהות, והרבה תוספות ותיקונים במקומות אחרים. עליי ליידע את קוראי שלא כולם חומר חדש; רובם אישונים נוספים של מה שכבר אמרתי, או הבהרות שנועדו למנוע מאחרים טעות בהבנת מה שנדפס קודם לכן, ולא שום שינוי בעמדותיי. אני צריך להוציא מן הכלל רק את השינויים שעשיתי בספר השני, פרק כא. מה שכתבתי שם בעניין החירות והרצון, חשבתי שראוי לבדיקה מחודשת ומדוקדקת ככל יכולתי. שכן נושאים אלו העסיקו את חלקו המלומד של העולם בכל הדורות והיו כרוכים בשאלות ובקשיים שבלבלו לא מעט את המוסר ואת התיאולוגיה – תחומי הידיעה שבהם חשובה לאנשים הברירות יותר מאשר בכל תחום אחר. במבט קרוב יותר בדרכי פעולתה של רוחם של אנשים, ובכחינה קפדנית יותר של המניעים ושל ההשקפות המשפיעים עליה, מצאתי טעם לשנות במידת מה את המחשבות שהיו לי לפניו באשר למה שבסופו של דבר מכוון את הרצון בכל הפעולות הרצוניות. בכך איני יכול להימנע מלהודות בפני העולם, בלא פחות חירות ונכונות מכפי שהיו לי כאשר פרסמתי בפעם הראשונה את מה שאז נראה לי נכון, שכן חשוב בעיניי יותר לנטוש ולדחות כל דעה שלי עצמי כאשר מתברר שהיא מנוגדת לאמת מאשר להתנגד לדעתו של אחר. רק את האמת אני מבקש, ואותה תמיד אקבל בברכה, בכל עת ומכל מקום שממנו תבוא. אבל עם כל הנכונות שיש לי לנטוש כל עמדה שיש לי, או לסגת מכל דבר שכתבתי, מיד עם הימצא הראיה הראשונה לכך שנפלה בהם טעות כלשהי, אני חייב להודות שלא זכיתי בשום תובנה מן ההסתייגויות שבהן נתקלתי בדפוס לכל חלק מחלקיו של ספרי, וכן שבאף אחד מן הדברים

שנטענו נגדו לא מצאתי טעם לשנות את דעתי לגבי אף אחת מן הנקודות שנגדן הועלו הספקות. בין שהנושא שאני דן בו מצריך מחשבה ותשומת לב תכופות מכפי שמוכנים להקדיש לו קוראים שקריאתם אינה מעמיקה, לפחות כאלה השבויים בדעותיהם, ובין שמעיבה עליו עמימות והדרך שבה אני מטפל במושגים מקשה על אחרים להבינם, אני מוצא שלעתיים קרובות אכן טועים בכוונותיי, ושלרוע מזלי, לא בכל מקום מבינים אותי כיאות. יש כל כך הרבה מקרים כאלה, שאני חושב שיהיה זה מן הצדק כלפי קוראי וכלפי עצמי להסיק שאחת משתי האפשרויות שלהלן נכונה: או שכתבתי את הספר בפשטות מספקת כדי שיוכלו להבינו נכונה אלה שיהיו חסרי פניות ויקראו אותו בתשומת הלב שצריך לנקוט כל מי שיטרח לקרוא אותו; או שכתבתי את ספרי בדרך כה מעורפלת, שכלל אין טעם לטרוח לתקנו. תהיה אשר תהיה האמת מבין אלה, הדבר נוגע רק לי, ולכן אמנע מלהטריד את קוראי במה שאני סבור שיוכל להיאמר בתשובה לכמה מן ההתנגדויות שנתקלתי בהן לקטע זה או אחר מספרי. שכן, אני משוכנע שמי שסבור שהתנגדויות אלו כבדות משקל דיין כדי שיהיה ראוי לתת עליהן את הדעת, בין שהן אמיתיות ובין שכוזבות, יוכל להיווכח – כאשר יבין היטב הן אותי והן את מתנגדי – שמה שנאמר, או שאינו מבוסס היטב, או שאינו מנוגד לתורת.

אם אלה שהקפידו שאף אחת ממחשבותיהם הטובות לא תאבד פרסמו את ביקורתיהם על המסה שלי והעניקו לה את הכבוד של אי-נכונותם להסכין עם היותה "מסה", אני משאיר לציבור להעריך את מחויבותם לעטיהם הביקורתיים, ולא אבזז את זמנו של קוראי בהתעסקות שתהיה כל כך ריקה ונמוכה מצדי – כזו שתכליתה להפחית את הסיפוק שיש למישהו מעצמו, או את הסיפוק שהוא מקנה לאחרים, בביטול כה נמהר של מה שכתבתי.

מוכרי הספרים אשר התכוננו למהדורה הרביעית של המסה הודיעו לי שאוכל, אם יהיה לי פנאי, להכניס בה תוספות או שינויים ככל הנחוצך בעיניי. בהזדמנות זו חשבתי שיהיה ראוי להודיע לקורא שמלבד כמה תיקונים שעשיתי פה ושם, היה שינוי אחד שחשוב להזכירו, מפני שהוא חוזר ונשנה לכל אורכו של הספר, וחשוב להבינו כיאות. להלן מה שאמרת בעניין זה:

אידיאות ברורות ומובחנות הן מונחים שעל אף היותם מוכרים, ונשמעים לעתים תכופות מפיהם של אנשים, יש לי טעם לחשוב שכל מי

שמשמש בהם אינו מבין אותם לגמרי. וייתכן שרק פה ושם טורח מישוה לחשוב עליהם די הצורך כדי לדעת למה מתכוונים בהם בדיוק הוא עצמו או אחרים. לכן בחרתי ברוב המקומות לכתוב מוגדר או גדור (determinate or determined) במקום ברור ומובחן, מפני שסביר שמונחים אלו יכוונו את מחשבותיהם של אנשים לכוונתי בעניין זה. בכינויים אלו אני מתכוון למושא כלשהו שישנו ברוח והוא נגדר כתוצאה מכך, כלומר למושא כפי שרואים ותופסים אותו כנמצא שם. אני חושב שהולם לקרוא לו אידיאה מוגדרת או גדורה כאשר כל אימת שהוא נמצא ברוח כמושא ונגדר בה ככזה, הוא נקשר לשם או לצליל שנהגה, ונשאר במוגדרותו זו בלא שינוי; ושם או צליל נהגה אלו נהיים סימנו הקבוע של אותו המושא עצמו של הרוח, או של אותה אידיאה מוגדרת.

אסביר קצת יותר במפורט. כאשר אני אומר על אידיאה פשוטה שהיא מוגדרת, אני מתכוון למראית פשוטה שהרוח רואה או תופסת בתוך עצמה כשאומרים שאידיאה זו נמצאת בה. כאשר אני אומר על אידיאה מורכבת שהיא מוגדרת, אני מתכוון לאידיאה המורכבת ממספר מוגדר של אידיאות מסוימות – אידיאות פשוטות, או פחות מורכבות, המצורפות באותם יחסים ומצבים הנוכחים לפני הרוח ואותם היא רואה בתוכה פנימה כאשר אידיאה זו נוכחת בה, או צריכה להיות נוכחת בה כאשר אדם נותן לה שם. אני אומר "צריכה" להיות, מפני שלא כל אחד, ואולי אף אחד, אינו די זהיר בלשונו כדי להימנע משימוש במילה לפני שהוא רואה ברוחו במדויק את האידיאה המוגדרת שהוא מחליט לעשות את המילה לסימנה. חוסר זהירות זה הוא הסיבה ללא מעט עמימות ובלבול במחשבותיהם של אנשים ובדיוניהם.

אני יודע שאין שפה שהמילים בה מספיקות כדי להתאים לכל מגוון האידיאות הנכנסות לדיוניהם ולהגיונותיהם של אנשים. אבל אין בכך מניעה בתנאי שכאשר משתמש מישוה במונח, תהיה ברוחו אידיאה מוגדרת שהוא עושה אותה לסימנה, אידיאה שאליה עליו לשמור את המונח קשור בקביעות במשך אותו הדיון. כאשר אין הוא עושה כך, או אינו יכול לעשות כך, לריק הוא טוען שיש לו אידיאות ברורות או מובחנות: מובן שהאידיאות שלו אינן כאלה, ולכן אין לצפות אלא לעמימות ובלבול כאשר משתמשים במונחים בלא הגדרה מדויקת כזו.

זה הבסיס לכך שאני חושב ש"אידיאות מוגדרות" הן דרך דיבור המועדת פחות להטעות מאשר "ברורות ומובחנות". וכל אימת שתהיינה

לאנשים אידיאות מוגדרות כאלה של כל מושאי חקירותיהם, הגיונותיהם וויכוחיהם, הם ימצאו שחלק גדול מן הספקות ומחילוקי הדעות שלהם יגיע לקצו. החלק הגדול ביותר של השאלות ושל המחלוקות המבלבלות את בני המין האנושי סיבתן שימוש מפוקפק ובלתי מוגדר במילים, או (וזה למעשה אותו הדבר) שימוש באידיאות בלתי מוגדרות שמילים אלו נבחרות לייצגן. בחרתי במונחים אלו כדי לסמן 1. [אידיאה:] כל מושא מידי של הרוח, שאותו היא תופסת, והוא נוכח לפניה כמובחן מן הצלילים שבהם היא משתמשת כבסימן שלו. 2. שהאידיאה המוגדרת כך – כלומר הנמצאת בתוך הרוח, והרוח מכירה ורואה אותה שם – תוגדר בעבור שם זה בלא שינוי, ושם זה יוגדר בעבור אידיאה זו בדיוק. אילו היו לאנשים אידיאות מוגדרות כאלה בחקירותיהם ובדיוניהם, הם היו נוכחים עד היכן הגיעו בחקירותיהם ובדיוניהם שלהם, וכן גם היו נמנעים מרוב חילוקי הדעות והפולמוסים שיש להם עם אחרים.

חוץ מדברים אלו, מוכר הספרים יחשוב שצריך שאודיע לקורא שישנה תוספת של שני פרקים חדשים לגמרי: האחד על התקשרות האידיאות (association of ideas) והאחר על ההשתלהבות (enthusiasm). את אלה, יחד עם עוד כמה תוספות גדולות יותר שלא נדפסו לפני כן מעולם, הוא הבטיח להדפיס בפני עצמם באותה הדרך ולאותה התכלית כמו בהדפסתה השנייה של מסה זו.

במהדורה חמישית זו נוסף או השתנה מעט מאוד.⁵ פרק כא של הספר השני מכיל את רוב מה שחדש, ואת זה יוכל כל אחד להעתיק אל שולי המהדורה הקודמת במעט מאוד טרחה, אם ימצא טעם לעשות כן.

⁵ הפסקה האחרונה נוספה במהדורה החמישית ואחר כך גם בו השוית של המסה.